

ELMİ KİTABXANALARDA ELEKTRON KATALOQUN YARADILMASI VƏ TƏTBİQİ VƏZİYYƏTİ

Fidan Saniyeva

*BDU, Sənəd resursları və informasiya axtarış sistemləri kafedrası, magistr
fsaniyeva@mail.ru*

Научных библиотеках, создание и внедрение электронного каталога ситуацию

Резюме:Этот день традиционно передаются в распоряжение пользователей интернет посредством технологии цифровых носителях информации, собранной в библиотеках и культурных ресурсов форму превращаясь в онлайн. В результате этого древнего периода до сегодняшнего дня были задержаны и без использования обеспечивается надежная охрана культурных ценностей человечества. Электронные библиотеки с дальнего расстояния читателям более полной информации службы, указывая на это время и пространство от обслуживания кладет конец.

In the establishment and application of research libraries electronic catalog

Abstract:Traditional media and cultural resources, accumulated into digital form and via online users are given to the use of internet technologies in libraries today. As a result, to date from ancient times mankind was kept reliable protection of cultural property and provides unlimited use. Remote electronic libraries, more complete information service for readers time and space, rendering the service put an end to dependence.

Açar sözlər: informasiya əsri, texnologiya, kataloq, informasiya cəmiyyəti, informasiya xidməti, sənəd kommunikasiyası, elektron xidmət, elektron kataloq

Ключевые слова: Век информационных технологий, информационном обществе, информационная служба коммуникации, электронные услуги, электронный каталог, документ, каталогов

Keywords: Information age technology, information society, information services, communication services, electronic catalog and electronic documents, catalog

Kitabxanalar əsrlər boyu insan dühasının yaratdığı ideya və nəzəriyyələrin, yazılı abidələrin qorunduğu ən böyük informasiya mənbəyidir və bəşər sivilizasiyası öz inkişafına görə kitabxanalara borcludur. Bəşəriyyətin inkişafetdirici qüvvəsi olan bütün elmi nəzəriyyələr və texnologiyalar kitabxanalardan bəhrələnmişdir. Kitabxanalar yarandığı vaxtdan bu günə kimi insanların informasiya tələbatını ödəmək və informasiyanın gələcək nəsillərə ötürmək funksiyasını yerinə yetirir və cəmiyyətin infrastrukturunda mühüm həlqədir. Bu gün kitabxanalar informasiyalaşdırılmış vətəndaş cəmiyyətinin əsas göstəricisi olan qlobal informasiya mühitinin, beynəlxalq, milli və regional səviyyədə informasiya mübadiləsi sistemlərinin yaradılmasında, informasiyanın əmtəəyə çevrilməsində, informasiya və bilik bazarının yaradılması və inkişafında,

təhsil sisteminin və səviyyəsinin təkmilləşdirilməsində, cəmiyyətin peşə və ümumi mədəniyyət səviyyəsinin artmasında aparıcı rol oynamalıdır. Bunun üçün kitabxana işinin təkmilləşməsi, kitabxananın müasir səviyyəyə uyğun qurulması, ilk növbədə isə avtomatlaşdırılması zəruridir. (3)

Təəssüflər olsun ki, böyük kitabxana şəbəkəsinə malik olan Azərbaycanda kitabxanaların avtomatlaşdırılması işinə son bir neçə ildə başlanılmışdır və bu sahəyə həddən artıq maraq, tələbat vardır. Lakin qarşıya çıxan problemlərin çoxluğu, ayrı-ayrı naliyyətlərin olmasına baxmayaraq, hələ nəzərəçarpan nəticələrin əldə olunmasına imkan vermir. Bu problemlərdən biri də yüksək ixtisaslı kadr çatışmamazlığıdır. Bu məqsədlə Bakı Dövlət Universitetində yeni fənlər - «Kitabxana proseslərinin kompüterləşdirilməsi», «Avtomatlaşmış kitabxana sistemlərinin proqram təminatı» fənləri tədris olunur. Aydın məsələdir ki, Ana dilimizdə müvafiq ədəbiyyatın olmaması, rus və ingilis dilli ədəbiyyatların əldə olunmasında obyektiv problemlər, tədrisdə müəyyən çətinliklər yaradır, tədrisin səviyyəsinə təsir edirdi.

Hazırda informasiya və kommunikasiya texnologiyalarının tətbiqinin səviyyəsi hər bir ölkənin zehni və elmi potensialının, dövlət idarəçiliyində şəffaflığın və demokratiyanın inkişafının, sosial-iqtisadi problemlərin həllinin, yoxsulluğun aradan qaldırılmasının əsas göstəricilərindən hesab olunur.

Son illərdə ölkəmizdə cəmiyyətin sənəd-informasiya tələbatının, o cümlədən ədəbiyyata olan tələbatın daha dolğun şəkildə ödənilməsi üçün informasiya və kommunikasiya texnologiyalarından istifadə sahəsində bir sıra ciddi addımlar atılmışdır.

İnternet şəbəkəsinin yaranmasından sonra informasiya xidmətinin təşkilində yeni mərhələ başlandı. Bu gün internet şəbəkəsi ən mühüm telekommunikasiya vasitəsi hesab olunur. Onun təsiri elmin, təhsilin, mədəniyyətin, iqtisadiyyatın bütün sahələrində özünü göstərir. Belə ki, İnternet şəbəkəsi istənilən məlumatın dərhal dərc olunmasına imkan yaradır, əvvəllər əldə edilməsi qeyri-mümkün olan həcmdə informasiyanın işlənməsini və analizini təmin edir. Kompüter texnologiyaları əsasında yaranan qlobal şəbəkə vasitəsilə məlumatın operativ şəkildə ötürülməsi və yayılması həyata keçirilir. (1)

Kitabxana əməliyyatlarının ənənəvi texnologiyasına görə, kitabxana işçisinin oxucu ilə şəxsən birbaşa əlaqəsi labüd idi. Çünki oxucu kitabxanaya gələrək ona lazım olan informasiya daşıyıcısını: kitab, jurnal, qəzet və s. götürərək istifadə etməli idi. Hətta həmin informasiya daşıyıcısı evə verilmədikdə belə, yenə kitabxanaya getmək lazım gəlirdi. Lazımi məlumatın əldə edilməsi üçün bir çox hallarda kitabxanalararası abonementdən (KAA) istifadə olunurdu. Bu isə bir növ məhsulun istehlakçıya poçt vasitəsilə çatdırılmasına bənzəyirdi.

Kitabxanalar yarandıqları zamandan etibarən məlumatın fiziki daşıyıcılarının kolleksiyasını toplamaqla uzun tarixi dövr keçmişlər. Bu məlumat daşıyıcılarının çoxu əsrlərlə kağız sənədlər formasında kitabxana fondlarının əhəmiyyətli hissəsini təşkil etmişdir. Lakin informasiya daşıyıcılarının yeni növlərinin yaradılması onlarla işləmə texnologiyasının yenilənməsini zəruri tələb kimi meydana çıxartmışdır.

1970-80-ci illərdə kompüter verilənlər bazasının genişlənməsi kitabxana proseslərinin avtomatlaşdırılmasına və idarə olunmasına səbəb oldu. Kataloq kartoçkalarının verilənlər bazası ilə əvəz olunması kağız üzərində həyata keçirilən bir çox prosesləri sıradan çıxartdı. Belə ki, kitabxanaların fəaliyyətində ən böyük nailiyyətlərdən biri də bütün mənəvi proseslərin avtomatlaşdırılması oldu, beləliklə də Avtomatlaşdırılmış Kitabxana-İnformasiya Sistemləri (AKİS) yaradıldı. Kitabxanada avtomatlaşdırma proseslərinin tətbiqi onların bütün fəaliyyət istiqamətlərini əhatə edir: dövrü nəşrlərə abunə yazılışı, sənədlərin komplektləşdirilməsi, işlənməsi, kataloqlaşdırılması, abonement və qiraət zallarında, oxucuların qeydiyyatı, ədəbiyyatın verilməsi və qaytarılması, kitabxanalararası abonement, ədəbiyyatın mühafizəsi, nadir nəşrlərin konservasiyası, xarici ölkələrlə ədəbiyyat mübadiləsinin təşkili və biblioqrafik fəaliyyətin ən mühüm istiqamətlərindən biri olan biblioqrafik informasiya xidməti və s. (5)

Bu gün dünyada çoxlu sayda Avtomatlaşdırılmış Kitabxana-İnformasiya Sistemləri (AKİS) mövcuddur: VTLS, İRBİS, Millenium, Follet, Kleph, Ruslan və s. Lakin bu AKİS-lərin hamısı məbləğinə, təyinatına, istifadə edilmə məkanına, işçi yerlərinin sayına, internet şəbəkəsinə çıxma imkanına, tam mətnli informasiyanı əks etdirilməsinə, davamlılığına, yeniləşmə tezliyinə, müxtəlif dildə olan informasiyaların daxil edilməsinə, məlumat bazalarının yaradılması və çoxaldılması sayına və s. inqredientlərə görə bir-birlərindən fərqlənirlər.

Azərbaycanda adı çəkilənlərdən İRBİS-64, VTLS sistemləri geniş tətbiq olunur. Məsələn, İRBİS-64 Avtomatlaşdırılmış Kitabxana-İnformasiya Sistemi Azərbaycan Respublikasında aşağıda adı qeyd olunan kitabxanalarda tətbiq olunur:

- Prezident Kitabxanası
- Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Mərkəzi Elmi Kitabxanası
- F.Köçərli adına Respublika Uşaq Kitabxanası
- Bakı Dövlət Universitetinin Elmi kitabxanası
- Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin Elmi kitabxanası
- Azərbaycan Dillər Universitetinin Elmi kitabxanası
- Respublika Elmi Tibb Kitabxanası
- Respublika Elmi Kənd Təsərrüfatı Kitabxanası
- Respublika Elmi Texniki Kitabxanası

VTLS AKİS-i isə M.F.Axundov adına Milli kitabxanada hal-hazırda istifadə olunur. (4)

Azərbaycan kitabxanalarında elektron kataloqların yaradılması tarixini tədqiq edərkən məlum oldu ki, ölkəmizdə ilk dəfə ötən əsrin 70-ci illərində Milli Elmlər Akademiyasının Mərkəzi Elmi Kitabxanası və Respublika Elmi Texniki Kitabxanasının təşəbbüsü ilə kartoçka kataloqlarının maqnit lentlərinə köçürülməsi işinə başlanılıb. Həmin kitabxanalarda ilk dəfə olaraq informasiya axtarış sistemlərindən, informasiyanın vahid mərkəzdə toplanması və paylanması sistemlərindən istifadə olunub.

Son 10 il ərzində Azərbaycan kitabxanalarında elektron kataloqların yaradılması üzrə fəaliyyətlər xeyli intensivləşib. Artıq ölkə kitabxanaları üzrə,

elektron kataloqlarda əks olunan biblioqrafik yazılanın ümumi sayı, 300 mini keçib. Lakin bu göstəriciləri qənaətbəxş hesab etmək olmaz.

Elektron kataloqların yaradılması üçün nəzərdə tutulan Avtomatlaşdırılmış Kitabxana-İnformasiya Sistemlərinin təsnifatı verilib, onları işləmə mexanizmi, oxşar və fərqli xüsusiyyətləri, tipologiyası, mənfi və müsbət tərəfləri müəyyən olunub. AKİS-lər vasitəsilə elektron kataloqların yaradılması üzrə fəaliyyətlərin mənsəyi araşdırılıb. Azərbaycan kitabxanalarında elektron kataloqların hazırlanması üçün platforma rolunu oynayan “İRBİS-64”, “Ruslan”, “OPAC GLOBAL”, “Biblioteka 5.0” AKİS-lərinin tətbiq sahələrindən və tətbiq formalarından bəhs olunub, bu sistemlərin texniki cəhətdən saz vəziyyətdə saxlanması məsələlərinə toxunulub, müxtəlif sistemlər arasında uyğunluq səviyyəsi araşdırılıb, struktural cəhətdən uzlaşmayan AKİS-lərin daxili quruluşu öyrənilib və ümumiyyətlə, kitabxana proseslərinin avtomatlaşdırılması üçün daha optimal variantlar təklif olunub. Eyni zamanda hər bir AKİS-in daxili quruluşu, Avtomatlaşmış İşçi Yeri haqqında məlumat verilib.

“İRBİS”, “Ruslan”, “OPAC GLOBAL”, “Biblioteka 5.0” AKİS-lərinin iş xüsusiyyətləri, onlar vasitəsilə ədəbiyyatın necə elektron kataloqa daxil olunması ətraflı öyrənilib. Bu AKİS-lərin köməyi ilə oxucuların elektron kataloqdan istifadə edə bilmələri və elektron kataloqa uzaq məsafədən əliyətliliyin olması araşdırılıb. Oxucuların elektron kataloqdan istifadəsini asanlaşdırmaq üçün proqramın imkanı daxilinə sadə interfeys təklif olunub. (3)

Ədəbiyyatın kitabxana qaydası ilə işlənməsi üçün hər bir elektronlaşmış elmi kitabxanada yuxarıda adlarını çəkdiyimiz AKİS-lərdən istifadə olunur.

Oxuculara xidmət işində kitabxana proqramlarının necə və hansı məqsədlər üçün istifadə olunması və oxucuların sorğularının tez və operativ şəkildə ödənilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. İlk olaraq M.F.Axundov adına Milli Kitabxananın iş prinsipi nəzərə alınmalıdır. Belə ki, Milli Kitabxanada istifadə olunan VTLS AKİS-i haqqında, onun kitabxanada nə üçün tətbiq olunması haqqında məlumatlar əks etdirilmişdir. VTLS VİRTUA AKİS-i Milli Kitabxanada uzun müddətdir tətbiq olunur. Proqram vasitəsilə xeyli kitab elektron kataloqa yerləşdirilmişdir.

Bu AKİS vasitəsilə Elektron Kataloqunun tərtibi, Elektron Kitabxananın təşkili, Oxucuların qeydiyyatı, kitab verilişi, kitab fondunun komplektləşdirilməsi, Milli biblioqrafiyanın tərtibi, Toplu kataloqun yaradılması işinin həyata keçirilməsi araşdırılmışdır. VİRTUA proqramının kitabxanalar, arxivlər, muzeylər və korporasiyalar üçün materialların rəqəmli formaya çevirməsi, ən yüksək və peşəkar səviyyədə təmin etməsi, proqramın muzey kolleksiyalarının analizindən tutmuş, məlumat bazalarının yaradılması və interfeysin dizaynına qədər informasiyaların rəqəmli formaya çevrilməsində və əks olunmasında ən yeni texnologiyalardan istifadə etməsi ərtaflı araşdıraraq əks olunmuşdur. (7)

Azərbaycan Milli Kitabxanası VTLS proqramının bütün modullarını almışdır. Administrator yarımsistemini köməkliyi ilə mütəxəssislərimiz avtomatlaşdırılmış idarəetmə sisteminin yeni və son versiyasının quraşdırma işlərini başa çatdırıblar. Bununla əlaqədar olaraq kitabxana işçilərinin əməyi xeyli yüngülləşmişdir.

Dünyanın bir çox iri kitabxanalarında tətbiq olunan “VTLS-VİRTUA” adlı sistem vasitəsilə həyata keçirilən avtomatlaşdırma, oxucu sorğularının virtual şəkildə ödənilməsinə və ödənilən arayışların tam şəkildə məlumat bazasında saxlanmasına şərait yaradır, onların təkrar istifadəsinə imkan verir. Bundan başqa, “VTLS” avtomatlaşdırılmış idarəetmə sisteminin tətbiqi kitabxanaya daxil olan yeni ədəbiyyat haqqında elektron kataloq vasitəsilə oxuculara operativ məlumat verilməsi məsələsini də həll edib.

Yaxın bir neçə il ərzində kitabxanalarımız sahib olduqları sistemləri tam mənimsədikdən və tətbiq etdikdən, sınaqdan çıxardıqdan sonra öz fəaliyyətlərində istifadə edəcəklər. Lakin nə qədər vaxtın ötməsindən asılı olmayaraq Milli Kitabxana, gec-tez bu gün istifadə etdiyi “VTLS” proqramını, ölkə kitabxanalarında ümumən istifadə olunan AKİS-lərdən biri ilə əvəz edəcək və ya MAKİS yaradılana qədər “VTLS”dən istifadəni davam etdirəcək.

Respublika Elmi Tibb Kitabxanasının da bu sahədə fəaliyyəti diqqətəlayiqdir. Belə ki, kitabxana öz iş prosesində İRBİS-64 AKİS-indən istifadə edir. Bunları nəzərə alaraq kitabxanada AKİS-in tətbiqi xüsusiyyətləri geniş tətbiq olunmuşdur.

Tibb Kitabxanasında İRBİS-64 AKİS-inin istifadə olunması ilə ənənəvi kitabxana proseslərinin bir qismi avtomatlaşdırıldı, yeni avtomatlaşdırılmış işçi yerləri vasitəsilə kitabxanaçı əməyi minimuma endirildi, kitabxanaya yeni daxil olan bütün ədəbiyyatın, eləcə də fondadakı ədəbiyyatın bir qisminin elektron kataloqu hazırlandı, elektron kitabxananın yaradılmasına başlandı, müxtəlif elm sahələrinə aid elektron məlumat resursları istifadəyə verildi, kitabxanalar arasında inteqrasiyalı kitabxana-informasiya sisteminin yaradılmasına başlandı və həmin kitabxanalarda “İRBİS-64” AKİS tətbiq edildi. (8)

Xəzər Universitetinin Kitabxana-İnformasiya Mərkəzinin elektron kolleksiyası Azərbaycan, ingilis, rus, türk, ərəb, fars, alman, fransız, ispan, italyan, yapon, çin və digər müasir Avropa və Şərq dillərində olan iqtisadiyyat və menecment, mühəndislik və tətbiqi elmlər, təhsil, sosial elmlər, siyasi elmlər və beynəlxalq münasibətlər, hüquq, dil, incəsənət, memarlıq, fəlsəfə, ədəbiyyat, tarix, tibb və digər sahələrə aid çap və elektron materialları əhatə edir. Kitabxana materiallarının təxminən 75%-i ingilis dilindədir. Dünyada nəşr olunmuş dərsliklər, həmçinin Xəzər Universitetinin Nəşriyyatının nəşrləri kitabxananın elektron məlumat bazasında əks olunub. KİM-in birdilli və ikidilli ensiklopediyalar da daxil olmaqla zəngin soraq-məlumat kolleksiyası var. Mərkəz Azərbaycanda ingilis dilli dərslik və digər materiallara görə ən geniş kitabxana olmaqla yanaşı, həm də ən böyük özəl universitet kitabxanasıdır.

Son bir neçə il ərzində tədqiqatçılara kömək məqsədilə KİM-in Elektron Arxivi yaradılıb. Arxivə Universitetin və onunla əməkdaşlıq edən tədqiqatçıların birgə apardıqları tədqiqat işləri daxil edilir. 2011-ci ilədək KİM-də “İRBİS-64” AKİS vasitəsilə 136 min bibliografik yazı elektron kataloqa daxil edilib. (2)

Azərbaycan Dillər Universitetinin Kitabxanasında EK-in yaradılmasına son bir neçə ildə başlanılıb. Kitabxananın “Avtomatlaşdırma və informasiya texnologiyaları” bölməsi bilavasitə EK-lərin yaradılması, mühafizə və yenilənməsilə məşğul olur. Bölmənin qarşısında duran əsas vəzifələr kitabxanada

avtomatlaşdırma işini yüksək səviyyədə təşkil etmək, qlobal və lokal şəbəkə vasitəsi ilə ölkədaxili və ölkədənkənar kitabxanalar, müxtəlif təşkilatlar və dövlət strukturları ilə əlaqələr yaratmaq, yeni informasiya texnologiyalarının inkişafı ilə əlaqədar ən son yenilikləri Universitet kitabxanasında tətbiq etmək, kitabxanada istifadəçi sorğularının operativ, sistemətik, obyektiv və müasir səviyyədə (İnternet, tam mətnli elmi bazalar, müxtəlif informasiya-resurs mənbələri vasitəsilə) ödəməkdir. Ölkəmizdəki bir çox kitabxanalar kimi, Dillər Universitetinin Kitabxanasında da EK-in yaradılması məqsədilə “İRBİS-64” AKİS-dən istifadə olunur. Kitabxananın əməkdaşları son 7 il ərzində 67 min kartoçka kataloqunu elektronlaşdırıblar.

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin Kitabxana-İnformasiya Mərkəzi də 2005-ci ildən etibarən yeni texnologiyaların tətbiqi nəticəsində EK sistemini xeyli genişləndirə bilib. Kitabxana-İnformasiya Mərkəzində EK-in yaradılması üçün “İRBİS-64” AKİS-dən istifadə edilir. Mərkəzin elektron kataloqu bir neçə aidiyyəti kitabxananın birləşmiş kataloqudur. Kataloq, iqtisadiyyat, siyasət, sosiologiya və təhsil üzrə həm çap materialının, həm də elektron sənədlərin biblioqrafik yazılarından ibarətdir. EK-də axtarış nəticəsində tapılan sənədin elektron variantına (varsa) birbaşa keçid mümkündür. Hazırda Mərkəzdə 53 min ənənəvi kataloq elektronlaşdırılaraq həm lokal, həm də qlobal şəbəkə vasitəsilə oxucuların istifadəsinə verilib. Mərkəzin EK-ində axtarışı asanlaşdırmaq üçün ETMDR (elmi-texniki informasiyanı sistemləşdirən müxtəlif bilik sahələri üzrə universal, üç səviyyəli iyerarxik klassifikasiya sistemi) rubrikatorundan istifadə olunur.

Tədqiqatlar göstərir ki, Milli Kitabxana istisna olmaqla, iri kitabxanalarımızın böyük əksəriyyətində “İRBİS-64” AKİS-in tam komplekti tətbiq olunur. Bu sistem fondun komplektləşməsindən tutmuş, kitab verilişində bütünlük kitabxana proseslərinin avtomatlaşdırılmasını təmin edir. Sistem həm də oxuculara kitabxanalarda hazırlanmış tammətnli verilənlər bazasından istifadə etməyə də imkan verir. (6)

Beləliklə, Azərbaycan kitabxanalarında elektron kataloqun yaradılması, kitabxana-biblioqrafiya proseslərinin avtomatlaşdırılması işinin tarixini araşdırarkən belə bir nəticəyə gəlirik ki, əsaslı hələ ötən əsrin 70-ci illərində AMEA MEK və Respublika Elmi-Texniki Kitabxanası tərəfindən qoyulan maşınlaşdırma kataloqlaşdırma fəaliyyəti bir neçə illik fasilədən sonra - 1993-cü ildən etibarən dirçələrək yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoyub; 1999-cu ildən başlayaraq müasir elektronlaşdırma işləri aparılıb və 2011-ci ilin göstəricilərinə görə Azərbaycan kitabxanalarında ümumilikdə 1,5 milyona yaxın biblioqrafik yazı elektronlaşdırılıb.

Ədəbiyyat

1. Əliyeva-Kəngərli, A. Elektron kitabxanaların inkişafı: dünya və Azərbaycan təcrübəsi, problemlər və perspektivlər // AMEA MEK-in Elmi əsərləri 2004, №5, s.3-11.
2. Elektron məlumat bazalarının yaradılması və virtual xidmət: metodiki tövsiyyə / tərt.ed. S.Salmanlı; ixt.red. və bur. məs. K.Tahirov

3. Həsənova, N.Ə. "İnformasiya və kommunikasiya texnologiyalarının kitabxana proseslərinə tətbiqində elektron kitabxanaların rolu", Kitabxanaşünaslıq və informasiya, ISSN 2219-5882 , Bakı – 2014, № 3(15), səh 69-81.

4. Pilko, İ.S. Kitabxana-informasiya texnologiyaları: Dərs vəsaiti. Bakı, "Nurlar" nəşriyyatı-poliqrafiya mərkəzi, tərcümə edəni prof. X.İsmayılov, 2009.-312 səh.

5. Xələfov, A.A., Qurbanov, A.İ. Kitabxanaların kompüterləşməsinin əsasları: Dərslik. Bakı: BUN, 2006,205 s.

6. Xələfov, A.A., Kitabxana və cəmiyyət. Monoqrafiya, Bakı "Azər nəşr",2011,348 s

7. stat.gov.az

8. wikipedia.az